

Arról, hogy hogyan beszélünk arról, hogy hogyan beszélünk...*

Avagy egy hermeneutikai Möbius-szalag gonoszkodásai

Kedves Barátaim!

Most, hogy leállítom a légcsavart, és a heterotextualitás ócska pemz-
lijével frissen festett gépemet leteszem a többi gépmadár mellé
a móri kifutópályára, engedjétek meg, hogy a „favágó igen-nemek”
és a ravaszul felépített álságos teoreémák scyllái és kharübdiszei kö-
zött szlalomozva rögtön egy másik utazásra invitáljalak benneteket!

Nos, köszönöm, hogy elfogadjátok feltételeimet és belementek
a játékba.

Tehát le a szemüveggel, a bőrsisakkal és a fehér sállal: vágyunk
tárgya a meztelen igazság. Bizonyára észrevettétek már, hogy alig
szállt ki egyelőre bizonytalan kontúrjaival a titokzatosság kódébe
burkolózó gépéből, letépve a maszkot, a beszélő sátáni kacajjal má-
ris az erőszak játékába fogott. Hallgatósága tehetetlen. Csuklóí már
az ágy végéhez kötve. Várja az elkerülhetetlent. S a szónok nem
csekély perverz örömmel hallgatói testéhez nyúl, megerősokolja
figyelmüket. Amint maszkulin pózában tetszelegve ténykedik, sza-
vai sugárnyalábként megtörve és megpattanva hallgatósága tudatá-
nak foncsorozott tükrén, szembe fordulnak kimondójukkal. Ebben
a pillanatban a korpuszok összegabalyodnak, a rétor hermeneuti-
kus kézként transzmutálódva a lágyék körül matat. Nem idegen test
többé. A hangzavar elcsitul, egyetlen hang hallatszik. Az ujjak meg-
feszülnek, majd elemyednek. A behatolás megtörtént.

* Elhangzott 1995 július 23-án Mórrott a Papírborítás c. irodalmi laptáborban.

A középponttalanítás története

A csillagászok

Kopernikusz könyve a *De revolutionibus orbium coelestium*, melynek hatása később alapjaiban rendíti meg az arisztotelészi-ptolemaioszi világméretet, több évtizedes halogatás után 1543-ban jelenik meg. Főlölesleges volt az óvatosság, a tudományos világ észre sem veszi a művet, a papok mással vannak elfoglalva, a tudósok nem figyelnek oda. Pedig mondatai alig egy fél évszázaddal később pápai konzíliumokon és egyházi bírósági tárgyalásokon hangzanak el, eretnokség vádjával. Az egyik legfontosabb ezek közül így hangzik: „A Föld középpontja nem középpontja a Világmindenségnek. Minden körmozgás a Nap körül történik.”

A XVI. század tudományos világának békés terméketlenségében azonban még visszhangtalanul hangzanak el ezek a szavak. A bomba a következő század elején robban. A gyújtózsínór Galileo Galilei. 1609-ben saját készítésű távcsövén megfigyeli a Jupiter holdjait. Olvasta Kopernikuszt és rájön, hogy a bolygók a Naptól kapják fényüket, és hogy az Univerzumot strukturáló középpont valóban nem a Föld. Ugyanebben az évben megjelenik Joannes Kepler prágai csillagász *Astronomia Nova seu Physica Coelestis* című könyve. Kepler három alaptétele fölérősíti a Kopernikusz-bomba robbanásának dörejét. A detonáció egy világot söpör el. A bolygók Nap körüli ellipszis-pályán való mozgása, keringési sebességük és idejük, meg Naptól való távolságuk viszonyának megállapítása egy új Univerzum alapkövetételének aktusa. Kepler is olvasta Kopernikuszt.

A harmadik terrorista, Giordano Bruno ezt írja *Két párbeszéd* című könyvében: „Mert a Világegyetemben nincs közép és nincs kerület, ellenben *ha akarod, mindenben van közép*, és viszont, minden pontot valamely más középhez vagy középponthez viszonyítva egy kerület részének tekinthetünk.” Tehát míg Kopernikusz nyomán Galilei és Kepler csupán új centrumot helyeznek a régi helyébe, Bruno szubverzív gesztusa magát az elméleti konstrukciót dekonstruálja. Középponttalanít.

A bomba fölrobbant. Az akadémikus világ fél évszázados késséssel végre fölfogta, hogy mi forog kockán. Galileit meghurcolják,

Kopernikusz indexre, Bruno máglyára kerül. A világ nem akarja másként olvasni önmagát.

A filozófusok

Polányi Mihály XX. századi tudományfilozófus szerint minden tudás előfeltétele a hit. Filozófiájának alapja egy ágostoni tétel: „Non crederitis, non intelligitis” — hit nélkül nincs tudás. A tudományelméletben Polányi természetesen nem elsősorban vallásos, hanem racionális értelemben használja a hit fogalmát. Eszerint a megismerés csak úgy lehetséges, hogy saját előzetes tudásunkat összekapcsoljuk a (még) rejtett valósággal, a hit révén. Az ebben az értelemben vett tudomány legfontosabb premisszája egy állandóan újabb interpretációkat lehetővé tevő, általános előfeltevéseket és nem rögzített konklúziókat védő speciális autoritás.

Polányi a Platón Menónjában felvetett paradoxont — miszerint képtelenség egy probléma megoldására törekedni, mivel vagy tisztában vagyunk azzal, hogy mit keresünk, és akkor nincs probléma, vagy nem tudjuk, mit keresünk, de akkor nem is keresünk semmit sem, s így azt sem remélhetjük, hogy bármit is találunk, — az egyéni intuícióval véli feloldhatni.

Vagyis ha nem tudjuk, mit keresünk, csak egy intuitív fölismerés menthet meg bennünket. Az intuíció azonban nem csupán egy megvilágosodás jellegű pillanatnyi intenció; sőt minden világértelmezés a dolgok átfogó rendjének intuitív fölfogásán nyugszik. A főntiek értelmében tehát Bruno, Galilei és Kepler nem jutottak volna el sorsdöntő természettudományos felfedezéseikig, ha nem hittek volna Kopernikusz intuitív Univerzüm-értelmezésében.

Ez ragyogó példája annak, amikor a máskéntlátás nem csupán újabb elméleti konstrukciók fölállítását teszi lehetővé, de magát az empirikus megismerést is döntően befolyásolja. Az episztémé és a praxisz bárhogyan is igyekszik nem vetheti le fejről a teória szükségyszerűen pozicionáló szemüvegét.

Erre Polányi azt mondja, hogy az univerzális intencióval tett kijelentés nem következteti, hanem posztulálja az igazságot. A követők tehát a mester elméleti konstrukciója, posztulált igazsága alapján olyan eredményekre jutottak, amivel valószínűleg ő maga sem értett volna egyet. De ha a Szellem egyszer kiszabadul a palackból...

A XX. századi hermeneutikai szellem palackját Martin Heidegger nyitotta ki. A palackon a „megértés” címke volt olvasható. Kopernikusz-Heidegger így ír erről a Lét és Időben: „Az értelmezés egzisztenciálisan a megértésen alapul, és nem az utóbbi származik az előbbiből. Az értelmezés nem a megértettek tudomásulvétele, hanem a megértésben kivetített lehetőségek kidolgozása.”

Ez az alapja a teoretizált gadameri hermeneutikának, melyben a hermeneutikai kör, az előzetes megértés-struktúra, a horizont-összeolvadás, stb. fogalmainak kidolgozásával Kepler-Gadamer, mestere intuitív fölismerésére támaszkodva, kidolgozza a megértés elméleti tételeit.

S ezáltal a hermeneutikai gondolkodás a nietzsche-i „csak értelmezések és nem tények értelmezői vagyunk” jegyében végrehajtotta az ismeretelméletben a *középpontcserét*. Az objektum az addig megkérdőjelezhetetlen alaptételként funkcionáló „világ” vagy a valóság, vagy a „tényszerű igazság” kutatása helyébe az értelmező szubjektum önmagát-értelmezése került. A tényszerűségről tehát kiderült, hogy csalóka tündér, s a fakticitás ábrándja délibábként ragyog az interpretáció horizontján. Az irodalomelméletben ez az episztemológiai paradigma-váltás új iskolák kialakulását tette lehetővé. A strukturalizmus és a filológiai kutatás szolgálalkúen gögös geocentruma, a szerzői intenció helyébe a hermeneutika önelégült alázattal ragyogó Szubjektum- napja került. S amikor a megértés szilárdnak és rendíthetetlennek tűnő alapján táncoló konzervatív gadameri hermeneutika valóban a rendszerre merevedés előszobájának küszöbén topogott, megjelent egy nietzschei karakterű radikális gondolkodó, aki rombadönteni látszik a megértés-elmélet legszilárdabbnak hitt bástyáját. Jacques Derrida dekonstruktív filozófiája, akárcsak a gadameri, Heidegger hermeneutikai gondolkodásából nőtt ki. Ám míg Kepler-Gadamer maga is „lemaradt” az önmaga legfőbb kritikusaként a megértés fogalmán túllépő Kopernikusz-Heidegger mögött, egy konzervatív, rendszeralkotó hermeneutikát kidolgozva, addig Bruno-Derrida a mester destruktív erejét aknázza ki és egy radikális, szubverzív elmélettel végrehajtotta a hermeneutika nietzschei dekonstrukcióját. Derrida nem kevesebbet állít a filozófiai gondolkodás terén, mint négyszáz évvel korábban a természettudományban Giordano Bruno: „A középpontot nem lehet egy jelenlevő formában elgondolni, a középpontnak nincs természetes helye, *a középpont nem fix hely, hanem funkció, egyfajta nem-*

bely, ahol a jel-helyettesítések végtelen játéka folyik. (...) Le kell mondani a tudományos vagy filozófiai diszkurzusról, az episztéméről, mely feltétlen követelménye éppen az, hogy a forrásig, a centrumig, az alapokig, az alapelvig stb. menjen vissza.”¹

Ebben az értelemben tehát le kell mondani egy végső jelölt kutatásáról is, amivel Derrida a legérzékenyebb pontján torpedózza a hermeneutika megértés-fogalmát, hiszen az nem másra, mint éppen egyfajta végső értelemre/jelentésre mint centrumra alapoz.

Nincs tehát középpont, episztémé, végső jelölt, csak potenciális és ideiglenes középpont-funkciók, eszköztárak vannak, csak a jelölés végtelen láncolata. Érthető, hogy ez a fajta gondolkodás nem tarthat meg mást ténykedése játékeréül, mint a nyelvet a maga szubverzív erejében, dekonstruktív mozgásában.

És innen nézve az is belátható, hogy a „valóságot” csupán nyelvi konstrukciónak tekinti, hiszen nem adatott más a számára, csak a „puszta” nyelv. Ha elfogadom tehát a „minden nyelv” maximumát, akkor ez azt jelenti, hogy nem „objektív tényként”, hanem szövegként olvasom a világ minden jelenségét, egy őszi naplementét, kedvesem csókját vagy egy Csontváry-képet éppen úgy, mint egy irodalmi szöveget, saját tudatom rezdüléseit, vagy magát ezt a kijelentést, hogy „minden szöveg”. Tehát retorika, tehát reflexió, tehát metabeszéd. Posztmodern kélgyó enfarkába harap, a Möbiusz-szalag végtelenné zárul.

Az irodalmárok

„Hogy mi a Duna, azt én mondom meg. Hogy ki az az én, azt is én mondom meg.”

Értelmezéseink tehát amennyire önkényesek, annyira egymásra-utaltak, egymást követik és egymás/a maguk farkába harapnak, végzetszerűen és apatikusan, mint John Barth lázadó ondósejtje *Az elvarázsolt kastélyban*, aki kétszázötvenmillió társa közül egyedül maradván rezignáltan veszi tudomásul, hogy szeretet és szerelem és szándékoltság nélkül van jelen a világon, hogy úsznia kell „mindhalálíg” és hogy rendeltetése nem más, mint hogy teremtő és

¹ A struktúra, a jel és a játék a humántudományok diszkurzusában (Helikon 1994. 1–2.)

teremtett végtelen genealógiai láncolatában újra és újra reprodukálja az örök szituációt.

Önkéntelenül is elméleti problémákba botlunk mindenhol. A kérdés csak az, akarjuk-e vállalni a teoretikus beszéd kockázatát, a primér metázás maszturbatív-voluntarista gegjeit.

De az is lehet, hogy valóban unjuk már Escher önmagát rajzoló kezét, vagy Tandori „... itt ülök az írógépem előtt, és azt írom, hogy itt ülök az írógépem előtt, és azt írom hogy...” neoavangárd poénjait. És Farkas Zsolttal együtt kiáltunk fel: „A primér szöveg ne legyen reflexív, mert unalmas, mert destruktív.”

De a metabeszéd, melyet kizárni sajnos csak a prezentív farok odacsukásának veszélyével lehetne, tehet-e mást, minthogy önnön sutaságára reflektál folyamatosan. Hiszen „a túlt, az übert, a metát nem az elképzelt transzcendencia mint célpont vezérli, hanem a transzcenzus kényszere mint készletés, ösztön, düh.”(F. Zs.)²

A reflexív szöveg tehát kínjában kénytelen folyton azt hajtogatni: „tudom, hogy hülyeségeket beszélek, de beszélni kell”. ... és folytatja. És ez retorika. És ettől nem ment meg a hermeneutikus-dekonstruktív imperatívusz sem: „Légy nagyképernyős, invenciózus és merész.” Mert ettől kezdve nem lehet úgy olvasni, mint aze-lőtt. Tehát nincs megállás, folytatódnia kell az értelmezések értelmezése láncolatának, hiszen egy szöveg rejtett, mert kimondhatatlan jelentését önmaga soha, mindig csak egy másik szöveg adhatja meg, mert nincs abszolút jelentés, nincs középpont, csak intencionált középpontok vannak.

Nincs más hátra, mint beállni a sorba és értelmezni, értelmezni, értelmezni...

Az aktus végetért, amennyiben a hermeneutikus kéz megszakítja az izgatást, ám korántsem fejeződött be, hiszen kielégülésről szó sincs. Tehát itt ültök most, kedves hallgatóim/olvasóim, és hallgatjátok/olvassátok magatokat továbbra is, amint éppen hallgatjátok/olvassátok magatokat, amint éppen...

Szeged

Erdei L. Tamás

Köszönet Babarczy Eszternek a szöveg technikai létrehozásában nyújtott lelkes segítségéért.

² F. Zs.: Mindentől ugyanannyira.